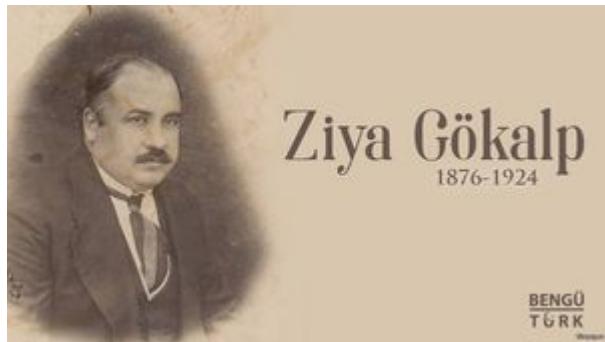


# Zyýa Gökalp

Category: Goşgular, Kitapcy, Ýazyjy şahyrlaryň we alymlaryň terjimehaly

написано kitapcy | 21 января, 2025

Zyýa Gökalp DÜNYÄ EDEBIÝATY



## ► ZYÝA GÖKALP

Mehmet Zyýa, asly türkmen türkiýeli şahyr, ýazyjy, ideolog, syýasatçy.

«Mejlis-i Mebusanyň» we Türkiýäniň Ýokary Halk mejlisiniň agzasy.

«Türk milliyetçiliginiň atasy» hasap edilýär.

23.03.1876-njy ýylда Diýarbekirde eneden doglan Zyýa Gökalpyň aslynyň kürt ýa-da zaza bolandygyna degişli çaklamalar baram bolsa, onuň kakasynyň asly Siriýaly türkmenlerden bolan Mehmet Tewfik Efendidir (1851-1890). Ejesi Pirinçjizada maşgalasyndan Züleýha Hanym (1856-1923), daýysy Diýarbekir munisipialetiniň başlygy bolan 1895-nji ýylda ermenilere garşıy garşılyklaýyn hüjümleri gurnan Pirinçjizada Aryf Efendidir. Araplaryň we parslaryň golastynda bolan Diýarbekir soňra türkmenleriň, türkleriň, kürtleriň, ermenileriň milli çekişmeleriniň merkezinde ýer alypdyr. Zyýa Gökalp aslynyň kürtdigi soralanda, ol aslynyň türkmendiginden şübhесiniň ýokdugyny, emma munuň aslynda gereksiz jedeldigini, «sosiologik barlaglarymdan öwrenşim ýaly milliýet bilime esaslanýan zatdyr» diýip aýdypdyr.

## ♣ Okuň ýyllary:

Bilimi Diýarbekirde alýar. 1886-njy ýylda Harby orta mekdebe girýär. Ol ýerde maýor (onýüzbaşy) Ysmaýyl Hakky Begden progressiw düşünjeleri edinýär. Okuwynyň soňky ýylynda kakasy aradan çykýar. 1890-njy ýylda agasy Hajy Hasyp Begden yslam bilen baglaşykly dersleri öwrenýär. Stambulda okuwy dowam etdirmek islese-de, maddy kynçylyklar sebäpli, 1891-nji ýylda Diýarbekiriň Jemgyýetçilik Liseýiniň (Idadi Mülkiye) ikinji synpynda okamaga başlaýar. Soňky synpda okap ýörkä ýoň bolan «Patyşahym, uzak ýasa!» şygarynyň deregine «Halkym, uzak ýasa!» diýip gygyrandygy üçin ol barada derñew işi açylýar. Şol wagtam okuwm möhletiniň baş ýıldan ýedi ýyla uzaldylmagy bilen 1894-nji ýylda okuwdan çykýar.

Liseýden çykandan soňra agasyndan arap we pars dillerini öwrenýär. Tasawwuf bilen içgin gyzyklanýar. Diýarbekirde köpcülikleýin ýaýraýan keseller boýunça gözegçilige bellenen lukman Abdylla Jewdet beg bilen tanyşyp dostlaşýar, ondan täsirlenýär. Maddy kynçylyklar zerarly okuwyna dowam etmek üçin Stambula gidip bilmezligi, maşgalasynyň öýlenmäge gyssamaklary ýaly sebäpleri bahana edinip 18 ýaşyndaka öz janyna kast edýär. Kast etmäge sebäpleriň biri hökmünde mugallymy Ýorgi Efendiden alan filosofik bilimi we maşgalasynyň beren dini biliminiň arasyndaky çaprazlyklaryň sebäp bolandygyny hem aýdýarlar. Kellesine giren gülläni agyr şertler astynda morfinsiz operasiýa arkaly çykarmagy başarıýarlar. Operasiýany amal aşyran Abdylla Jewdet Beg we Diýarbekirde ýaşaýan ýaşajyk rus operatorydy. Saglygyna gowuşandan soňra gaýtadan ylym almaga üns berýär. Erkinlige garşıy gidýänleri tankytlap birnäçe goşgulalary ýazýar.

1896-njy ýylda Erzinjanyň Harby Liseýinde okaýan dogany Nihatyň goldawy bilen Harby mrkdebiň talyplary bilen birlikde Stambula giden Gökalp tölegsiz bolandygyny üçin Weterinar mekdebine ýazylýar. Ol ýerde okaýarka ýurduň azat edijilik hereketine aktiw gatnaşýan adamlar bilen tanyşmak üçin jan edýär. Ybraýym Temo, Yshak Sukuty ýaly belli şahsyétler bilen duşuşýar. «Jon türklerden» täsirlenýär. «Yttyhat we Terakky» jemgyýetiniň işlerine gatnaşýar. «Gadagan edilen neşirleri okamak we oppozision toparlara agza bolmakda» aýyplanyp 1898-

nji ýylda tussag edilýär we bir ýyl türmede oturýar.

• Diýarbekir ýyllary:

Azatlyga çykandan soňra 1900-njy ýylda Diýarbekire sürgüne ugradylýar. Ýokary okuwy tamamlap bilmedik Mehmet Zyýanyň Diýarbekirdäki agasy aradan çykypdy we ölmänkä gyzy Wejihe bilen nikalaşmagy wesýet edip gidipdi. Agasynyň wesýetini berjaý edip doganoglanyna öýlenen Gökalpyň Wejihe Hanymdan bir ogly (Sedat), üç gyzy (Seniha, Hürriýet, Türkân) boldy.

1908-nji ýyla çenli Diýarbekirde dürli işlerde işledi. Aýalynyň gurplydygy üçin arkaýynlykda ýaşan Gökalp gizlinlikde erkinlik hereketlerini amala aşyrýar. Şol wagtlar sebitiň howpsuzlygy üçin döredilen we kürt asyllı Ybraýym Paşanyň baştutanlyk edýän «Hamidiye Alaýlary» brigadasynyň talañçylyga we ogurlyga yüz tutmagy bilen ol halky bu brigada garşı aýaga galdyrды. Diýarbekir Telegrafyny üç günläp elinde saklap ol ýerden Ybraýym Paşany we adamlaryna temmi bermekleri üçin köşe telegrammalar ugratdy.

Gündogar bilen Günbataryň arasyndaky möhüm nokatlaryň biri bolan Diýarbekir Telegrafynyň eýelenmegine Günbatarly döwletler hem goşulýar. Olar hem köşe bu babatda gysys edensoňlar sebite ýörite derňew topary ugradylýar. Emma az wagtlyk ýuwaşan Ybraýym Paşa we adamlary soňra ýene-de öñki bikanunçylykly hereketlerine başlaýarlar. Zyýa Gökalpyň we egindeşleriniň ýolbaşçylygyndaky halk bu gezek hüjüme geçip telegrafy 11 günläp elliñde saklaýarlar. Bu hereketiň netijesinde Ybraýym Paşa we onuň adamlary sebitden kowulýar. 1904-1908-nji ýyllarda «Diýarbekir» gazetinde goşgulary we makalalary çykýar. Ybraýym Paşanyň halka eden sütemlerini «Şaky Ybraýym dessany» atly eserinde giñden beýan edýär.

• Meşrutyýetden soňra:

Ikinji meşrutyýetden (progressiwlleşmek döwri) «Yttyhat we Terakkynyň» Diýarbekir şahamcasyny gurýar we wekili bolýar. «Peyman» gazetini çykarýar.

Mehmet Zyýa 1909-njy ýylda Selanikde toplanan «Yttyhat we

Terakkynyň» kongresine Diýarbekir delegaty bolup gatnaşýar we guramanyň Selanikdäki dolandyryş merkezine agzalyga kabul edilýär. Tewfik Sedat, Demirtaş, Gökalp ýaly lakamlar bilen Selanikde çykýan filosofiki žurnalda çykyş edýär. Bütin dünýädäki türki kowumlary birleşdirip biljek kuwwatly bir türki döwletiň gurulmagyny arzuw eden Zyýa Gökalp bu ideal barada söz açýan «Altyn Dessian» eserini 1911-nji ýylда «Genç Kalemler» žurnalynda neşir etdirýär.

1912-nji ýylyň martynda Mejlis-i Mebusana saýlanýar. Dört aýdan soňra Edebiýat fakultetinuň mugallymlar kollegiýasyna alynýar. Darulfünunda ders programmalary, okuw kitaplary babatda ilki bilen Zyýa Gökalpa sala salynýardy. 1913-nji ýylда Magaryf ministri bolmak teklibinden yüz öwürýär. 1915-nji ýylда Stambul uniwersitetiniň Pelsepe bölümne Sosiologiýadan jogapkär pedagog ediliп bellenýär. Ol Stambul uniwersitetiniň sosiologiýadan ilkinji professordy.

Garaýşlaryny pantürkizm ideasynda şekillendiren Zyýa Gökalp Stambula gelen badyna «Türk Ojaklary» merkezlerini gurujylaryň biri boldy. Merkeziň metbugat organy bolan «Türk ýurdy», «Halka dogry», «Yslam Mejmuasy», «Milli Tetebbular», «Ikdisadiyat», «İctimaiyat», «Yeni Mejmua» žurnallarynda çykyş etdi. Balkan uruşyndan öñ tä Birinji Jahan urşunyň başlaryna çenli «Türk Ýurdy» žurnalynda işleýär.

Zyýa Gökalp bir ýandan döredijilik bilen meşgullanmagy hem ýatdan çykarmaýardy. 1914-nji ýylда «Gyzyl alma», 1918-nji ýylда «Türkleşmek, yslamlaşmak, döwrebaplaşmak» eserlerini we «Täze durmuş» goşgular kitabyны çkarýar.

#### ♣ Soňky ýyllary:

Birinji Jahan urşunda Osmanlynyň ýeňilmeginden soňra hemme ygtyýtlarlygy elinden alynýar. 1919-nji ýylда iňlisler tarapyndan tussag edilýär, dört aýdan soňra «ermenigyrgynçylygy» aýyplamalary bilen basybaljylaryň tribunalynnda sud edilýär. Sud prosesinde ol aýyplamalary düýpli inkär edýär we ermenileri öldüren bolsa zerur goranyşda bolup öldürmäge mejbür bolandygyny aýdýar. Netijede Gökalp Malta sürgün

edilýär. Sürgün döwründe maşgalasy bilen ýazyşan hatlaryny soňra «Limni we Malta hatlary» ady bilen kitaplaşdyrýar. Zyýa Gökalp iki ýıldan soňra Stambula dolanýar we uniwersitetde ders bermäge dowam etmek islegi kanagatlandyrylmáýar. Bir aý Ankarada ýaşap soňra Diýarbekire gidýär. Ahmet Agaoglynyň goldawy bilen «Küçük Mejmua» žurnalyny çykaryar, makalalary bilen Azat edijilik hereketini goldaýar.

1923-nji ýylда Magaryf Wekilliginiň Terjime toparynyň başlygy wezipesine bellenýär, Ankara gidýär. Şol ýyl «Türkçiligiň esaslary» atly meşhur eserini ýazýar. Awgustda Türkiýäniň Ýokary Halk mejlisine Atatürk tarapyndan Diýarbekir wekili hökmünde saýlanýar. Ankara ýerleşen Gökalp barha öndümlü işleýär. Dünýa klassyklarynyň eserlerini türk diline terjime edilmegi bilen meşgullanýar. 25.10.1924-nji ýylда Stambulda aradan çykýar.

#### ♣ Garaýşlary:

Zyýa Gökalp Osmanly döwletiniň dagap barýan döwründe bütinley täze bir ideýany emele getirmäge girişdi. Liberalizm we kapitalistik jemgyýetiň synpy göreşine üns berip synpsyz jemgyýetiň gurulmagyny maksat edinýän marksizme garşı, synpy däl-de hünär tapawutlyklary öñe sürüän, hünär aýratynlyklaryny jemgyýetiň esasy şerti kabul eden, hünär guramalarynyň bileleşigi bilen jemgyýetçilik huzuryň üpjün edilip bilinjek solidarizm garaýışyny öñe sürdi. Jemgyýetçilik we syýasy garaýşlaryny beýan edip ençeme makala ýazdy. «Türkçilik» (pantürkizm) taglymatyny sistemalaşdyrdy. Milli edebiýatyň düybuniň tutulmagynda we ösmeginde köp işleri bitirdi.

#### ♣ Eserleri:

1. »Limni we Malta hatlary»;
2. «Gyzyl alma» (1914 ý);
3. «Türkleşmek, yslamlaşmak, döwrebaplaşmak» (1929 ý);
4. «Täze durmuş» (1930 ý);
5. «Altyn yşyk» (1927 ý);

6. «Türk töresi» (1923 ý);
7. «Dogry ýol» (1923 ý);
8. «Türkçüligiň esaslary»;
9. «Türk medeniýetiniň taryhy» (1923 ý);
10. «Kürt taýpalary barada sosiologik barlaglar» (1926 ý);
11. «Altyn dessan»;
12. «Üç hadysa»;
13. «Hars we medeniýet»;
14. «Guwlar»;
15. «Pelsepe dersleri» (2006).

◆ ◆ ◆

♣ ZYÝA GÖKALPYŇ GOŞGULARYNDAN:

«Jeň aýdymy, türk ogullaryna yüzlenme»

Duşman ýene watanyma el atdy,  
Mazaryndan posly gylyç uzatdy.  
«Yöre» diýýär, Haky zulum ynjadty,  
Atillanyň oglusyň sen unutma!

Medeniýet diýme, duýmaz ol sañsar,  
Daş üstünde daş galmasyn, birme-bir.  
Kellelerden tekizlensin her baýyr,  
Atillanyň oglusyň sen unutma!

Tur, Plewne ýene al baýdak daksyn,  
Dunaý gije-gündiz gan bolup aksyn.  
Gaharyň gaýnasyn, Balkany ýaksyn,  
Atillanyň oglusyň sen unutma!

◆ ◆ ◆

«Özümize tarap»

«Atanyň içgisi köpükli gymyz,  
Arpa suwy içme!» diýdi bir gyrgyz.

Öýünde bar bolsa erikdir alma,

Goňşynyň bagyndan bir hurma ýolma.

Başga dile sygmaz enäniň sözi,  
Gözleseň her sözüň bardyr türkçesi.

Duýmazdan düşünme, sygmazdan görme,  
Öz duýgulaň bolsun, ýetene berme.

Dileg et! Taňrynyň sensiň bilegi,  
Göktürkiň sendedir uly dilegi.

Demir saňa uýar, ýyldyrym egler,  
Isleme, sen döret! Görme, sen görkez!

© Kitapçı Ýazyjy şahyrlaryň we alymlaryň terjimehaly